

ویژگی‌های حروف‌نگاری فارسی در طراحی اعلان در گرافیک ایران

دکتر اصغر فهیمی فر * دکتر منصور مهرنگار **
صبا سینیکی * سیدمحمدتقی طباطبایی بافقی ******

تاریخ دریافت مقاله: ۹۱/۴/۳

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۲/۲/۱۵

چکیده

طراحی اعلان در ایران و دیگر کشورهای جهان یکی از شاخه‌های مهم در عرصه ارتباطات تصویری است و در واقع بیان هدایتگر در قالب زبان اشارتگر در این عرصه است. هم‌جواری دو عنصر «تصویر» و «حروف» به عنوان رسالت بصری در اعلان دارای اهمیت است. امروزه نگاشتن حروف به بار بصری منتج می‌شود که کارکردی همسو با تصویر دارد. تاریخ اعلان‌هایی که بیشتر دارای بار نوشتاری هستند تا تصویری، چه در ایران و چه در کشورهای دیگر، از شخصیت‌پذیری گرافیکی حروف و کارکردهای آن در عرصه آثار هنری نشان دارد. حروف‌نگاری در هنر ایران به علت قابلیت‌های زیبایی‌شناختی و ویژگی‌های کاربردی خاص آن در همه شاخه‌های هنرهای تجسمی به ویژه گرافیک جایگاهی ممتاز دارد و به خصوص در مقوله حروف‌نگاری تعریف و کارکردی تازه یافته است. حروف فارسی به علت ویژگی‌هایش از نظر ساختاری با نوع لاتین خود ماهیت متفاوتی دارد که گاه این ویژگی‌ها ضعف تلقی می‌شود و گاه به نظر برخی از صاحب‌نظران امتیاز آن شمرده می‌شود. هدف از این جستار بررسی ویژگی‌های حروف فارسی با بیانی حروف‌نگارانه در طراحی اعلان است و درکنار آن به کارکردهای حروف و یا نوشته در اعلان و نقش حروف‌نگاری در اعلان و ارائه چند راهکار پرداخته می‌شود. این مقاله باروش تحلیلی-توصیفی و به شیوه کتابخانه‌ای به مطالعه ساختاری حروف فارسی می‌پردازد.

نتایج این تحقیق نشان داد که شناخت از گونه‌های حروف‌نگاری (فرمالیستی و روایت‌گرا)، در روند شکل‌گیری اعلان با کاربرد نوشتار نقش مهمی در نتیجه و اثربخشی آن دارد. توجه به خوانایی (نقش اطلاع‌رسانی) در اعلان و خواندنی بودن (زیبایی و جلوه‌مندی بصری) آن در روند بصری اعلان از نکات مهمی است که هر طراح باید به آن توجه داشته باشد. شناخت ویژگی‌های بصری حروف فارسی و درک توانمندی آن در هنر خوشنویسی و بهره‌گیری از آن به عنوان اصول اولیه بر هر طراح گرافیک و حروف‌نگار لازم و ضروری است. درک نقش حروف به عنوان «عامل خوانایی»، «عامل و عنصر چالش برانگیز بصری» و «عامل زیبایی‌شناختی» در روند طراحی حروف‌نگارانه نقش شایانی را دارد. توجه به توان بصری هر حرف و ظرفیت‌پذیری بصری (ایجاد جلوه‌های ویژه) با نوع کاربرد حروف در یک فرایند حروف‌نگاری ارتباط مستقیم دارد.

واژگان کلیدی

حروف‌نگاری ایرانی، ویژگی‌های حروف فارسی، طراحی اعلان.

Email: Fahimifar@modares.ac.ir

* استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس، شهر تهران، استان تهران

Email: Mehrnegar@modares.ac.ir

** استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس، شهر تهران، استان تهران

Email: Sinaki24@yahoo.com

*** دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشگاه تربیت مدرس، شهر تهران، استان تهران

Email: Tabatabaei.graphic@gmail.com

**** کارشناس ارشد گرافیک دانشگاه تربیت مدرس، شهر تهران، استان تهران

تصویر ۱. حروف نگاری تهران (نهمین دوسالانه طراحی گرافیک معاصر ایران) طراح مریم عنایتی، ۱۳۸۴.

آن به کارکردهای حروف یا نوشته در اعلان و نقش حروف نگاری در اعلان و ارائه چند راهکار پرداخته می‌شود. این مقاله با روش تحلیلی-توصیفی و با شیوه کتابخانه‌ای به مطالعه ساختاری حروف فارسی می‌پردازد و در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

۱. کارکردهای حروف نگاری فارسی چیست؟
۲. این مختصات با ویژگی‌های بصری و زیبایی‌شناختی اعلان چه رابطه‌ای برقرار می‌کند؟

پیشینه تحقیق

معنای تحت‌اللفظی حروف نگاری خوش نوشتن حروف و کلمات با رعایت هندسه تحریری و قواعد از پیش تعیین شده در ارتباط با صنعت چاپ است. حروف نگاری یکی از قدرتمندترین ابزارهای ارتباطی موجود برای طراحان است که حروف شاکله اصلی آن را تشکیل می‌دهد. از گذشته تا به امروز، کلام و تصویر دو قطبی هستند که هدایتگر ارتباطات انسانی و اجتماعی بوده‌اند. بیان تصویری بهتر و کامل‌تر و قوی‌تر از بیان کلامی است. به همین علت، کلام یا به عبارت بهتر «زبان» که ابزارش واژگان است می‌بایست هرچه بیشتر خود را به حیطه تصویر نزدیک سازد. امروزه لذت‌های زیبایی‌شناسی ناشی از حروف و کلمات در راه‌ها و مفاهیم جدید به کار گرفته می‌شوند. حروف دیگر چون گذشته صرفاً برای خواندن کارکرد ندارند، بلکه تشخیص پتانسیل زینتی آن‌ها مطرح شده و کوشش‌هایی از جمله حروف نگاری صورت می‌گیرد تا حروف بیشتر و بهتر تصویر شوند (طیبی، ۱۳۷۸: ۲۸).

میلتون گلیرز در این باره می‌گوید: «عنصری بااهمیت‌تر از حروف نگاری در مجموعه کامل آثار گرافیکی وجود ندارد. تا همین اواخر، حروف نگاری شاید آشکارترین عنصر شکلی بود که گرافیک را از نقاشی مشخص می‌کرد. عجیب است که حالا حروف نگاری به خوبی وارد قلمرو هنرهای زیبا شده، تا بحث و مجادله برانگیزد» (عابدینی، ۱۳۷۸: ۲۹).

مقدمه

در نمونه‌های اولیه اعلان^۱ که وظیفه معرفی یک کالا یا یک اثر هنری را بر عهده داشتند، کلمات و حروف تنها به جنبه اطلاع‌رسانی اعلان کمک می‌کردند و گرچه به عنوان عنصری بصری در اندازه‌های مختلف فضای اعلان را اشغال می‌کردند تأثیرات زیبایی‌شناختی کمتری از خود بروز می‌دادند. پیشرفت صنعت چاپ و پیدایش هنر عکاسی که منجر به ایجاد تحولی شگرف در طراحی اعلان شد به تدریج تصاویر را به درون اعلان‌ها کشاند تا اعلان‌ها به ترکیبی از نوشته و تصویر بدل شوند. در واقع، با ورود تصاویر به اعلان‌ها، نه تنها از اهمیت نوشتار در آن‌ها کاسته نشد، بلکه به ایجاد جنبشی جدید در نحوه طراحی حروف اعلان انجامید، چراکه از آن زمان به بعد حروف می‌بایست در کنار تصاویر که دارای قدرت بصری بالایی بودند به انتقال پیام و شعار مدنظر به مخاطب کمک کنند. در نتیجه، این تحولات لزوم ایجاد یک دگرگونی در شکل، اندازه و... نوشتار در اعلان بیش از پیش احساس شد و با گذشت زمان و با شکل‌گیری شیوه‌های گوناگون حروف نگاری^۲ و نوشتار جایگاه ویژه‌ای در اعلان پیدا کردند.

امروزه در اعلان‌ها با توجه به ظرفیت‌های بصری‌شان نوشته جدا از تصویر نیست، بلکه بخشی از تصویر را تشکیل می‌دهد. به قول کیت هنریش^۳ حروف نگاری صدای تصویر است. هرب لوبالین^۴ معتقد است: «آنچه بسیاری از ما در گذر از پنجاه سال اخیر^۵ درک می‌کنیم این است که حرف (تایپ) فقط مفهومی مکانیکی از چین کلمات روی صفحه نیست، بلکه ترجیحاً نوعی ابزار خلاق و گویا در دستان طراحی با تخیل قوی است. من بیشتر به ایجاد یک ایده و نوشتن یک تیتیر فکر می‌کنم تا طرح یک آگهی. فریبنده‌ترین چیز برای من نوشتن تیتیر است.» با توجه به این امر که امروزه حروف نگاری شکل (فرم) خود را از موضوع و محتوا می‌گیرد، نقشی پررنگ در عرصه طراحی اعلان پیدا کرده است. روند شکل‌گیری نوشتار در اعلان با دو رویکرد سنتی (الهام از هنر خطاطی و خوشنویسی) و رویکردی بروزتر (حروف کامپیوتری) مواجهیم. امروزه بسیاری از طراحان با جعبه ابزار پر نقص قلم‌های متنوع و بدون توجه به قابلیت‌های حروف ایرانی در پی خلق حروفی هستند که به هیچ‌روی دارای ابعاد حروف نگارانه نیستند و فقط در سطح بازی با حروف است. اشراف به این خطوط و هنر خوشنویسی و کاربرد آن به گونه‌ای که زیبایی و خوانایی و تناسب با موضوع را هم‌زمان دربربگیرد در ابتدا کاری دشوار و نیازمند فکر و خلاقیت بسیار است تا هم به نتایجی قابل قبول دست یافته شود و هم به حریم حروف که از جایگاه والایی برخوردارند خدشه‌ای وارد نشود (اسکولوس، ۱۳۷۸: ۵؛ سلیمانی، ۱۳۸۷: ۴۹).

هدف از این جستار بررسی ویژگی‌های حروف فارسی با بیانی حروف نگارانه در طراحی اعلان است که در کنار

۱. اعلان: آفیش (فرانسوی): گونه‌ای از هنرهای گرافیک است با سابقه‌ای بسیار قدیم در تخته اعلان، آگهی دستی، برگه نمایش، باسمة چوبی و جز این‌ها (پاکبان، ۱۳۸۱: ۲۸۹).
2. Typography
3. Kit Henrich
4. Herb Lubalin
5. منظور لوبالین، انقلاب طراحی حروف در غرب است که با تکنولوژی و انقلاب ماشینی همراه است و آن را «انقلاب تایپوگرافیک آمریکایی» می‌نامند.

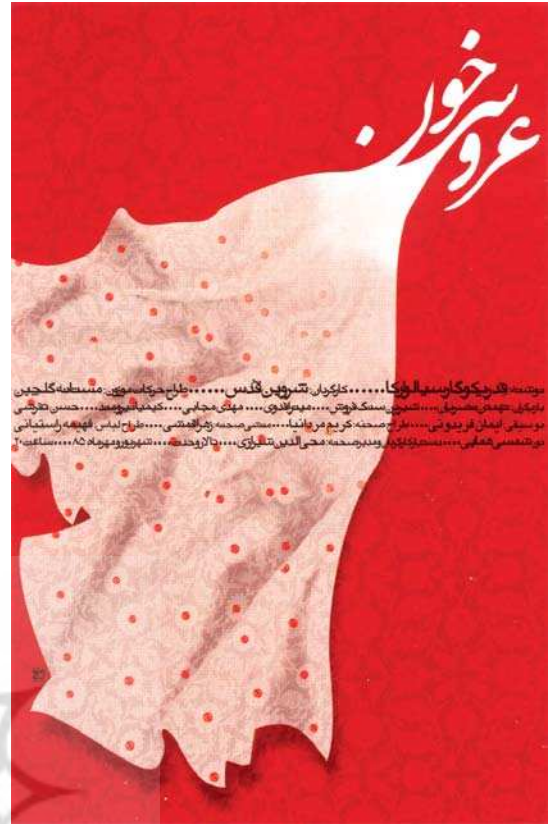
6. Milton Glase

تصویر ۳. حروف نگاری «اللهم صل علی بن موسی الرضا» طراح: مسعود نجابتی، ۱۳۸۳.

تصویر ۴. حروف نگاری «شازده احتجاب» طراح فرشید عطایی.

تصویر ۲. اعلان تئاتر «عروسی خون» طراح مجید کاشانی، ۱۳۸۵.

«باهوس» در آلمان. در این دوره، اعتقاد این بود که حروف علاوه بر اینکه معنایی را منتقل می‌کنند بایستی از نظر شکل، چگونگی توزیع نازکی‌ها و ضخامت‌ها نیز زیبا باشند. آن‌ها فقط به خوانایی حروف بسنده نکردند. حروف و کلمات فرصت یافتند جلوه‌ای فراتر از معنا داشته باشند. مهم‌ترین و در عین حال دشوارترین شاخصه حروف نگاری ایجاد فضایی است به کمک حروف و کلمات که بتواند مخاطب را به موضوع نزدیک کند و بیننده را در برداشت طراح از موضوع با او شریک کند. در آثار حروف نگاری که به نحوی شایسته و مناسب طراحی شده باشند معنای آن نیز بلافاصله در ذهن منتقل می‌شود و نیازی به رمزگشایی و ترجمه کلمات نیست (معروفی، ۱۳۸۵: ۳۲-۳۰).

نقش حروف نگاری در اعلان

اعلان از بدو پیدایش تا به امروز در جهان ارتباطات کاربردهای بسیار متفاوتی در حوزه‌های گوناگون پیدا کرده و به یکی از مهم‌ترین مقوله‌های طراحی گرافیک بدل شده است. در طراحی اعلان، نوشتار و متن به عنوان عنصری مهم در کنار عناصر دیگر تصویر است. پیشرفت صنعت چاپ و پیدایش هنر عکاسی در طراحی اعلان تحولی ایجاد کرد و به تدریج پای حروف و الفبا به اعلان‌ها باز شد. در واقع

حروف و نوشتار قبل از اینکه خوانده شوند دیده می‌شوند. نباید فراموش کرد که در مقوله حروف نگاری خوانایی مهم‌تر از زیبایی است. می‌توان گفت مهم‌ترین وظیفه طراح حروف نگاری این است که به کمک قلم (تایپ) و تصویر نه فقط خواندن را آسان کند بلکه معنا را به صورتی نو و خلاقانه القا کند؛ کاری کند که مردم به خواندن و فهمیدن موضوع با شوق و علاقه جذب شوند. طراحی حروف نگاری در بهترین شکل خود از معنای مدنظر اولیه سفارش‌دهنده فراتر می‌رود و چیزی زیباتر به آن می‌افزاید (سپهر، ۱۳۸۸).

هدف از حروف نگاری ارسال هرچه مؤثرتر پیام، برقراری ارتباط لازم، ایجاد تفهیم و تفاهم، نفوذ بیشتر نسبت به نوشتار عادی، ایجاد جذابیت بصری و هیجان و آشکار کردن لذات بصری شکل‌های حروف است. پیشینه حروف نگاری را ابتدا باید در آثار نقاشی جست. استفاده از نوشتار به عنوان نوعی عنصر بصری جدید ابتدا در نقاشی کوبیسم وارد شد (افضل طوسی، ۱۳۸۵: ۱۱۰). برخی نیز آغاز آن را سال‌های دهه ۲۰-۱۹۱۰م می‌دانند که محصول تأثیرات جنگ‌زده دادائیس‌هاست. دادائیس‌ها مفهوم را از حروف و کلمات و نوشتار جدا کردند و به راحتی توانستند بازی تصویری را با شکل‌هایی شروع کنند. نطفه جریان حروف نگاری غربی در دو جریان شکل گرفت: جنبش حروف‌گرایی^۱ و مدرسه

تصویر ۵. حروف نگاری «سه قطره خون»، طراح: علیرضا مصطفی زاده.

تصویر ۶. اعلان نستعلیق و خطای باصرة نهفته در آن، طراح: دامون خانجانی زاده، ۱۳۸۶.

پس از خوانایی آن هیجان و ذوقی خاص به بیننده انتقال دهد (تصویر ۴).

۵) حروف با رویکرد زیبایی شناسانه: با بررسی اعلان‌های ایرانی می‌توان به این نکته پی برد که خط و نوشتار در روند حروف نگاری با جلوه‌مندی بصری جذابی کم و بیش به شکلی زیبا تبدیل شده است که در درجه اول مفهوم نوشته را قبل از خوانده شدن بیان کند (تصویر ۵).

۶) حروف در قالب جریان فرمالیستی: ۲ جریان شکل‌گرایی صرف را می‌توان بیشتر در طراحی حروف لاتین مشاهده کرد که در درجه اول شکل و جلوه‌های بصری آن مهم می‌نماید. گاهی طراحان و هنرمندانی که بدعت و شگفتی را به همراه زیبایی تنها هدف مهم بصری تعیین کرده‌اند، بدون توجه به موضوع اعلان، از شیوه‌هایی مثل سوار کردن حروف روی هم، کج و معوج کردن حروف، به هم چسباندن یا درهم فرو بردن، برداشتن خط کرسی و درهم ریختن حروف استفاده کرده‌اند. این گروه تا جایی پیش رفته‌اند که حروف را مانند نقاشی فرم محض در نظر گرفته و جریان

جنبش حروف نگاری در غرب و توجه به آن در صنعت چاپ موجب شد که در طراحی اعلان‌ها نیز حروف به عنوان عنصر غالب و اثرگذار مطرح باشد.

طراحی اعلان دارای چند ویژگی ثابت است که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به آگهی‌دادن به قصد آگاهی، جلب مخاطب و انتقال پیام اشاره کرد. طراح گرافیک هوشمندانه و هنرمندانه در قالب کلمات مختصر و با حروفی موزون و متناسب پیامش را ارائه می‌دهد. مهم‌ترین مسائلی که طراحان اعلان باید به آن توجه کنند نوع به کارگیری زبان بصری (نوشته و یا تصویر)، حروف و نوشتار هماهنگ، نوع چینش عناصر (ترکیب) و اثرگذاری پیام به مدد آن است. دیدن، خواندن، فهمیدن و لذت بردن از نکات کلیدی در نوع طراحی هر اعلان است. شکل غالب اعلان گاه تصویر است یا یک متن و گاهی هم فقط متن است بدون تصویر و برعکس. زمانی در اکثر اعلان‌ها حروف همچون عامل مکمل در کلیت طرح مطرح بود، ولی امروزه جایگاهی ویژه و شخصیتی خاص در اعلان دارد. کاربرد حروف در اعلان با شیوه‌ها و روش‌های گوناگون و با مقاصد مختلف صورت می‌گیرد و نقشی شاخص و بارز دارد:

۱) حرف به منزله نقش معرف و اطلاع‌رسان (انتقال پیام): در اعلان‌های اولیه که وظیفه معرفی کالا یا اثر هنری را بر عهده داشتند، کلمات و حروف تنها به اطلاع‌رسانی اعلان کمک می‌کردند و همچون عنصری بصری در اندازه‌های مختلف فضای اعلان را در برمی‌گرفتند. امروزه در کنار رسالت پیام‌رسانی، جنبه‌های مفهوم‌گرایی و زیبایی شناسانه مدنظر است (تصویر ۱).

۲) حروف به منزله عنصر بصری: در کنار تصاویر، نوشتار و حروف در نقش زبان بصری اثر محسوب می‌شوند و کارکردی واحد با تصویر دارند. اعلان‌های ایرانی به نسبت نوع غربی آن تأکید بیشتر بر تصویر دارند تا نوشتار و این موضوع از نقیصه‌های آثار ایرانی در این مقوله است (تصویر ۲).

۳) کارکرد تصویری پنهان: حروف نگاری در تقویت ویژگی بصری حروف و نزدیک کردن نوشته به تصویر می‌کوشد. در واقع، در دنیای امروز، حروف نگاری و کاربرد حروف در لایه‌های پنهان بار معنایی هر حرف سر برمی‌آورد و معنا را از قالب کلمات جلوه‌گر می‌سازد (تصویر ۳). رونالد بارتزا ادیب و فیلسوف فرانسوی می‌گوید: «در گذشته عکس‌ها و تصاویر معنا را به تصویر می‌کشیدند و امروزه نوشتار تصاویر را با خود حمل می‌کنند و تصاویر را با فرهنگ و تصورات آمیخته می‌سازند» (عابدینی، ۱۳۷۸: ۳۱).

۴) حروف به منزله عنصر چالش برانگیز در ذهن: جدا از رسالت اطلاع‌رسانی، نوشتار در مقام عنصر تجسمی مستقل در ذهن مخاطب نقش ماندگاری بر جای می‌گذارد. خوانایی حروف و کلمات در اعلان مهم‌ترین کارکرد آن است و مهم‌تر آن است که باید چالش برانگیز باشد، به گونه‌ای که

1. Ronald Barthez
۲. حروف نگاری بر دو نوع است: حروف نگاری فرمالیستی و حروف نگاری روایت‌گرا. در نوع اول ریخت شناسی کل اثر مهم می‌نماید و دو نوع دوم روایت همان کارکرد بیانی دارد و نگاه شکل‌گرایانه صرف نیست (مهرنگار، ۱۳۸۹: ۱۴).

مطرح در تایپوگرافی به سبک ایرانی در میان هنرمندان و منتقدان خوانان بودن حروف در برخی از آثار است (تصویر ۸)، یعنی هنرمند کلمه‌ای را طوری می‌نگارد که به سختی خوانده شود. این در حالی است که اصولاً تایپوگرافی با هدف بهتر دیده شدن و خوانده شدن به وجود آمد. با آنکه حروف فارسی در مقابل حروف لاتین برای کار در حوزه حروف‌نگاری دارای پتانسیل بالایی است، برخی به اشتباه در این میان پا را فراتر می‌گذارند و نقاشی خط را به عنوان یکی از شاخه‌های تایپوگرافی به کار می‌بندند (مهرنگار، ۱۳۸۹: ۷).

ویژگی‌های حروف فارسی با بیانی حروف‌نگارانه در اعلان حروف فارسی دارای قابلیت‌هایی است که کمتر به آن توجه شده است. قابلیت‌هایی که شاید در ابتدا نوعی محدودیت تعریف شود. درک ویژگی‌های بصری حروف با توجه به کارکردشان از مواردی است که باید در خدمت حروف‌نگاری صورت گیرد.

دو اصطلاح «خوانایی» و «خواندنی» از نکات مهم در طراحی حروف‌نگاری است.^۲ می‌توان دو صفت خوانایی و خواندنی بودن را بزرگ‌ترین نیاز حروف‌نگاری دانست که طراحان گرافیک باید همیشه تقدم آن را در نظر داشته باشند (لوکرنه، ۱۳۸۴: ۸۷-۸۴).

حروف در اعلان با دو طیف کاملاً متفاوت ولی با بیانی واحد به کار می‌روند. گاه طراح در طراحی اعلان از ساختار خطاطی و خوشنویسی ایرانی و روابط حاکم بر آن بهره می‌گیرد و ممکن است حروف‌نگار خود نیز اصول و قواعد حاکم بر خطاطی و خوشنویسی را بدانند. گاهی هم ممکن است بدون این تجربه از قلم‌های رایانه‌ای بهره بصری ببرد. در نوع اول، جلوه‌های بصری خلق شده و سپس بهره‌گیری حروف‌نگارانه از آن به لحاظ جذابیت و شیوایی در سطح بسیار بالاتری از حروف رایانه‌ای قرار دارند. نوع قلم و توجه به روابط فضایی در جهت بهره‌گیری حروف‌نگارانه در اعلان از نکات مهم است. آنچه به عنوان ویژگی حروف فارسی مدنظر است و در قالب جلوه‌های بصری جذابیتی وافر به حروف می‌بخشد که به هیچ‌روی در حروف‌نگاری غربی با توجه به ساختارش مشاهده نمی‌شود.

(۱) جابه‌جایی حروف با توجه به نوع ترکیب: در این شیوه، همه قواعد و اصول حاکم بر خوشنویسی و خطاطی رعایت شده و تنها با جابه‌جایی حروف در محورهای مختلف و تغییر اندازه در فضای منفی و نزدیک کردن حروف، بیانی حروف‌نگارانه ارائه می‌شود (تصویر ۹).

(۲) قابلیت حذف و اغراق: نوشتن حروف در خطاطی و خوشنویسی با دانگ‌های مختلف قلم صورت می‌گیرد و در گذشته خطاط و خوشنویس به رعایت این قواعد ملزم بوده است. زمانی که قلمی به عنوان شیوه نوشتاری در حروف‌نگاری استفاده می‌شود، در آن تغییر و تحولاتی هدفمند صورت می‌گیرد. منظور آن است که می‌توان دخل

تصویر ۷. حروف‌نگاری جشنواره شمس تبریزی، طراح: مهدی سعیدی.

تصویر ۸. اعلان بزرگداشت مولانا، طراح: علی خورشیدیپور، ۱۳۸۳.

فرمالیسم را در گرافیک امروز ایران ایجاد شده‌اند (تصویر ۶). **خزایی می‌گوید:** به علت ناآگاهی طراحان یا نداشتن اشراف کلی بر نوع کار است یا تقلیدی از طراحان فرنگی، فرمالیسمی که تعدادی از طراحان برای تسریع در رسیدن به سبک و امضای شخصی در پیش گرفته‌اند، درحالی‌که در طراحی اعلان، زیبایی باسودمندی و گویایی ترکیب شده و حروف‌نگاری هدف دیگری دارد که همانا سرعت بخشیدن به ارسال هرچه سریع‌تر پیام است (خزایی، ۱۳۸۵: ۱۳-۱۱).

(۷) حروف در نقش عنصر روایتگر: منظور آن است که درکنار کاربرد حروف در یک اثر، محتوی و روایتگری به منزله نکته کلیدی پیش از طراحی و خلق حروف است. گاه ممکن است این روایتگری به سمتی پیش رود که یک اثر در حوزه حروف‌نگاری قرار نگرفته و خط‌نقاشی تلقی شود (تصویر ۷).

(۸) نقش خوانایی حروف: حروف قبل از آنکه در یک اعلان شکل‌گرا و روایت‌گرا باشند باید خوانا باشند. یکی از مباحث

۱. در مقوله خط‌نقاشی حروف به تصویر تبدیل شده است، بدین معنا که طراح به حروف و کلمات به عنوان فرم و تصویر نگاه کرده و به بار معنایی و خوانایی آن اهمیتی نداده و حضور حروف و کلمات با آزادی عمل بیشتری همراه است. اما در تایپوگرافی خوانان بودن مهم است، زیرا در زمینه‌ای استفاده می‌شود که اطلاع‌رسانی وجه بارز آن است، ولی در خط‌نقاشی زیبایی در اولویت قرار دارد (شیوا، www.jamejamonline.ir)

۲. خوانان بودن از لحاظ وضوح، روشنی و رسا بودن به گونه‌ای که مخاطب هنگام مشاهده حروف بر خواندن آن دچار مشکلی نشود. خواندنی از این جهت که قرائت نوشتار برای خواننده همراه با نوعی چالش توأم بالذات و علاقه باشد و هیجان مخاطب را برانگیزد.

تصویر ۱۰. اعلان بکترین مهویت
طراح: مسعود نجابتی، ۱۳۸۶.

تصویر ۹. حروف نگاری اسماء
الحسنی، طراح: مسعود نجابتی.

تصویر ۱۲. بیست و نهمین
جشنواره بین‌المللی فیلم فجر،
طراح: مسعود نجابتی، ۱۳۸۸.

تصویر ۱۱. حروف نگاری ششمین
نمایشگاه نگارگران قم، طراح:
مسعود نجابتی، ۱۳۸۹.

مانند حروف فارسی.

۶) **تکرار و تداخل حروف در هم:** یکی از جلوه‌های ارائه شده در خوشنویسی تکرار و روی هم قراردادن و تداخل حروف است. این کار به هر قصدی که باشد به بیانی گرافیکی می‌انجامد که به‌طور گسترده‌ای میان طراحان گرافیک ایرانی در اعلان استفاده می‌شود. در تکرار و روی هم قرارگیری حروف، اندازه‌ها و تناسب‌ها دچار تغییر و تحول می‌شود که همین ویژگی در ترکیب نهایی خلوت و جلوت‌هایی ایجاد می‌کند (تصویر ۱۶).

۷) **قراردادن حروف کشیده و گرد در حرکتی بصری:** با نظر به تنوع حروف خط فارسی و قابلیت آن‌ها، قرابت و همنشینی حروف کشیده و گرد در ترکیب اثر را به نوعی هدفمندی خاص می‌رساند (تصویر ۱۷).

۸) **قابلیت تعمیم به ساختاری سنتی و مدرن:** این ویژگی می‌تواند با رویکرد بصری متنوع جلوه‌گر شود: نوع چینش یا ترکیب‌بندی، تغییر چیدمان و توجه به فضای منفی و مثبت و موارد دیگر با توجه به ساختار مدنظر (تصویر ۱۸).

۹) **بُعد نمادین حروف:** دنی دیدرو می‌گوید: «کلمات دیگر چیزی جز یک نماد نیستند. بیش از یک نماد هم نمی‌توانند باشند، نمادهایی که بر اندیشه، احساس یا یک عقیده دلالت

و تصرفاتی در آن قلم به وجود آورد. برش قسمت‌های مدنظر در حروف از جمله مواردی است که بیشتر در جهت زیبایی و هماهنگی با نوع ترکیب است و طراح با آگاهی از این مقوله قسمت‌هایی از حروف را که به خوانایی آن لطمه‌ای وارد نسازد حذف می‌کند. این عمل بیشتر در حروفی اجرا می‌شود که دارای ساختاری مدور و کشیدگی در محور افقی است و در کل درحروفی به اجرا درمی‌آید که قابلیت آن را دارا باشند (تصویر ۱۰).

۳) **برجسته‌کردن بعضی از حروف:** این شیوه به نسبت شیوه‌های مذکور از حساسیت بصری بیشتری در نوع طراحی و چینش حروف برخوردار است و با توجه به هدف طرح گاه حروفی از نظر اندازه و شیوه اجرا متفاوت‌تر به کار می‌رود. در سیر حروف نگاری لاتین با توجه به ساختار کلی ناهماهنگی فاحشی به وجود می‌آید (تصویر ۱۱ و ۱۲).

۴) **هندسه پنهان به‌منزله بستر تشکیل‌دهنده حروف فارسی:** در طراحی حروف و حروف نگاری با بهره‌گیری از خطوط ایرانی-اسلامی، نقش هندسه حضوری چشمگیر دارد و به نسبت هندسه حاکم بر حروف غربی که دارای صورتی ظاهری است در لایه‌های پنهان قرار دارد. همین قواعد است که نوعی وحدت و در نهایت زیبایی را به تصویر می‌کشد. کاربرد روابط هندسی در هنر خطاطی گذشته براساس «سطح و دایره» بوده و حروف الفبا بر مبنای اشکال و خطوط هندسی ترسیم می‌شده است. دایره در جایگاه شکل اصلی در ترسیم هندسی به‌منزله نماد وحدت و گستردگی ذات احدیت و یک اصل (مُدول) در هنرهای ایرانی-اسلامی به کار می‌رود. طبق قوانین جاری در این هنر، هر حرف براساس دو شاخص و واحد طراحی می‌شود: واحد سنجش حروف کشیده و عمودی که با حرف «الف» معین می‌شود و شکل دایره (تصویر ۱۳).

۵) **رابطه دال و مدلولی فضای مثبت و منفی:** یکی از ویژگی‌های هنر ایرانی-اسلامی، مراقت، همنشینی و ترکیب هر دو فضاست و نمی‌توان تفاوتی برای آن قائل شد، زیرا با توجه به اصل «الکثرة فی الوجود و الوجود فی الکثرة» کثرت‌های اثر که یکی از آن فضاسازی است، در مجموع خط سیری را طی می‌کند که رسیدن به یکپارچگی و وحدت است و به همین علت است که تمام عناصر یا کثرت‌های اثر هنری به وحدت یا هدفمندی منجر می‌شود. یکی از موارد بسیار مهم در ارائه طراحی خلاقانه با بهره‌گیری از حروف در طراحی اعلان، تغییر و جابه‌جایی حروف از نظر موقعیت قرارگیری است، بدین صورت که فضاها را دربرگیرنده حروف (منفی) را به صورت سیاهه و تیرگی و فضای خود حروف را به صورت منفی به کار برد (تصاویر ۱۴ و ۱۵). با همین جابه‌جایی، روابط جدیدی از نظر بصری حاکم می‌شود که ممکن است در نوشتار اولیه چندان جذاب به نظر نیاید. این ویژگی در حروف لاتین با توجه به محور عمودی، افقی و مورب حروف ساختاری ایستا به اثر می‌دهد و نه پویایی

دقت کافی نداشته اند (حسینی، ۱۳۸۱: ۲۰).

۱۰) **قابلیت شکل‌پذیری:** نکته حائز توجه در طراحی حروف برای اعلان این است که حروف از طریق نوع شکل و چگونگی قرارگرفتن در صفحه می‌توانند کاراکتر خاصی داشته باشند که این کاراکتر در صورت هماهنگی با موضوع اعلان می‌تواند در انتقال هرچه بهتر محتوای مدنظر به مخاطبان تأثیر بسزایی داشته باشد (حسینی، ۱۳۸۱: ۱۱؛ تصویر ۲۰ و ۲۱).

۱۱) **جذابیت بصری:** زمانی که در یک اثر با تنوعی از اندازه‌های حروف (باریکی و پهنی)، کشیدگی و کوتاهی، قوس و دورها، کشیدگی‌ها و تنوع فضایی در ترکیب مواجهیم، عناصر ترکیبگر و حس روانی آن‌ها اثر را به اثری موسیقایی شبیه می‌سازد. در هر دو مورد (ایرانی و لاتین) می‌توان در ترکیب به خوشایندی و جذابیت دست یافت، ولی در نوع ایرانی با توجه به شاکله و قالب حروف این جذابیت بیشتر به چشم می‌آید (تصویر ۲۲).

فضای حاکم بر اثر است که به اثر خوشایندی و جذابیت می‌دهد، هرچند روابط عناصر در آن نیز مهم است. زمانی که آقای قباد شیوا به آمریکا رفته بود در ملاقات با «میلتون گلیرز» در آتلیه‌اش تابلوی خوشنویسی را دید که سرورته نصب شده بود. ایشان تابلو را درست کرد (احصایی، ۱۳۷۸: ۱). نکته مهم آن است که گلیرز از قراردادهای نوشتاری، آواها و اصوات زبان فارسی آگاه نبوده و آن چه مدنظر این هنرمند بوده برخورد بصری، همبستگی و هماهنگی خطوط و فرم‌ها در خوشنویسی ایرانی و در نهایت جذابیت بصری است.

۱۲) **ترکیب‌بندی ایستا و پویا با توجه به چینش حروف در حروف فارسی:** پس از ترکیب و چینش با حروف لاتین، تعدادی حروف با زوایای عمودی، افقی و مورب، صفحه را دربرمی‌گیرد که حالتی ساختمانی به اثر می‌دهد، حتا اگر حروف منعطف و مدور طراحی شده باشند. ساختارمندی هندسی و ایستایی جزء جدایی‌ناپذیر حروف غربی است، ولی در حروف فارسی سیر متفاوتی دارد (تصویر ۲۳).

۱۳) **شکل حروف:** حروف فارسی شامل اشکال دیسندر، اسندر، ۲ و فرم حفره‌ای ۳ است. در جلوه‌مندی بصری، شکل حروف اهمیتی خاص دارد. اگر بتوان در حروف غربی زواید حروف و ایجاد زوایای سبک را به‌عنوان تنوع شکلی در نظر گرفت، در حروف ایرانی، قوس و دورها، سطوح کشیده و راست، نقش شاخص نقطه، کوتاهی و بلندی حروف، نبود اندازه ثابت در هر حرف عوامل تنوع‌بخشی به شکل (فرم) است که به ترکیب‌نهایی در حروف‌نگاری جذابیت و حلاوت خاص می‌بخشد (تصویر ۲۴).

۱۴) **قالب کلی حروف:** قالب حروف در حروف‌نگاری و طراحی حروف غربی در چارچوبی می‌گنجد که طراح را به‌نوعی نظم و توازن هدایت می‌کند. حرکات عمودی و افقی و زوایای نه‌چندان باز در این ساختار قابل مقایسه با

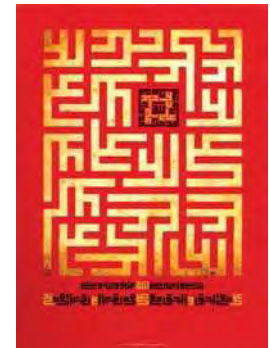
تصویر ۱۴. دومین دوسالانه بین‌المللی جهان اسلام، طراح: فتح‌الله مرزبان.

تصویر ۱۳. اعلان جشنواره هنر ایران در دوسلدورف، طراح: محمد احصایی، ۱۳۵۸.

تصویر ۱۶. اعلان فیلم، مأخذ: اعلان دور دات کام.

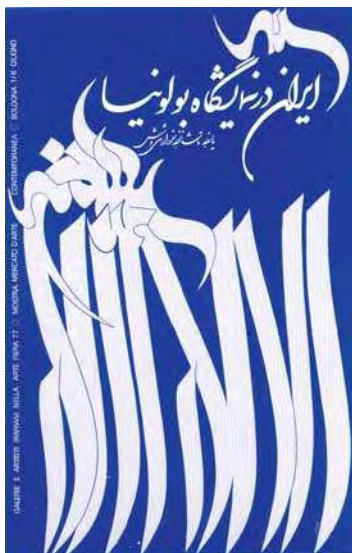

تصویر ۱۵. حروف‌نگاری «علی مع الحق و الحق مع علی»، طراح: مسعود نجابتی، ۱۳۸۶.

دارند، نمادهایی که به فعالیت، حالت بیان، طنین و شرایط اجرای بی‌نقصی نیاز دارند تا بتوانند در دلالت خود کامل شوند. حروف در واقع به‌عنوان یک فرم بصری دارای ویژگی‌های نمادین نیز می‌باشند. برای نمونه، در نماد نوشته و یا نشانه نوشته، یک حرف آن قدر دارای گستردگی بیان و مفهوم است که به‌صورت یک سمبل درمی‌آید. در خوشنویسی ایرانی، استاد برای شروع سرمشق خود نقطه‌ای را با خطی نازک بر زیر آن می‌نگارد که این نقطه دارای مفاهیم نمادین بسیار گسترده‌ای در فرهنگ غنی ایرانی-اسلامی است. «الف» و کاربرد نمادین آن در نشان نوشته‌ها و آثار حروف‌نگاری (حروف‌نگاری) نیز دارای بُعد نمادین است که در اعلان‌های حروف‌نگارانه ایرانی به آن توجه ویژه‌ای شده و می‌شود (تصویر ۱۹).

به‌نوشته حسینی، حروف و کلمات لاتین جدا از وجه خبری دارای اشکال بصری‌اند. برای مثال، حرف A می‌تواند برداشتی تصویری از کوه یا مادام به مخاطب بدهد. قلم (فونت) فارسی نیز دارای ویژگی‌های بصری است که باید درباره آن کار شود. البته می‌تواند ناشی از کم‌کاری طراحان متخصص باشد که در درک قابلیت‌های حروف فارسی در این زمینه

۱. حروفی مانند س، م، ل، ق و ی دارای دیسندر هستند که واجد تنوع بصری در حرکات‌اند.
۲. این دسته از حروف در ساختار کلی حروف دارای حفره‌اند، مانند ط و ظ.
۳. به‌فضاهای منفی درون حروف گفته می‌شود. این فرم‌ها به قابلیت حروف یاری بسیاری می‌رسانند. به‌طور کلی، قابل تشخیص‌ترین حروف آن‌هایی هستند که فرم‌های حفره‌ای بزرگتری دارند.
۴. در حروف‌نگاری غربی به حروف دارای زوائد «سریف» و به حروف بدون زاویه «سن سریف» می‌گویند. این مهم در جذابیت شکلی یک حرف نقش مؤثری ایفا می‌کند. ولی برای ادغام و یا چینش در کنار هم زوائد ارزش بصری را تقلیل می‌دهند.

تصویر ۱۹. حروف نگاری ایران در نمایشگاه بولونیسا.

تصویر ۱۸. اعلان بوف کور. طراح: آیدین سهرابی، ۱۳۸۴.

تصویر ۱۷. اعلان نمایشگاه مهرهای خاندان طباطبایی. طراح: سید محمد تقی طباطبایی بافقی، ۱۳۸۹.

تصویر ۲۲. حروف نگاری نمایشگاه آثار گرافیک مسعود نجابتی، طراح: مسعود نجابتی، ۱۳۸۹.

تصویر ۲۱. اعلان آثار نگارگری قم، طراح: مسعود نجابتی، ۱۳۸۵.

تصویر ۲۰. حروف نگاری کنسرت سیمرخ، طراح: رضا عابدینی.

ساختار خطوط ایرانی زمان زیادی را از طراح می‌گیرد تا به هدفمندی در چارچوب طرح برسد (تصویر ۲۶). عده‌ای آن را در مقایسه با حروف لاتین ضعف و عده‌ای آن را امتیاز قلمداد می‌کنند. سیر حروف نگاری ایرانی و کارکردهایش مدعای آن است که اختلاف در اندازه حروف با کاربرد صحیح می‌تواند در جهت محتوا و بیان به کار آید.

۱۶ اجزای حروف: حروف فارسی به علت دارا بودن دامنه گسترده‌ای از این فرمها پتانسیل بالایی در جلوه‌های بصری دارند، اگرچه گاهی این فرمها در طراحی حروف یا حروف نگاری محدودیت‌هایی ایجاد می‌کند. اجزای حروف در حروف نگاری فارسی را «گلیف» می‌نامند (مهرنگار، ۱۳۸۹: ۱۸) که جزئیات حرکتی در شکل‌گیری حروف است (تصویر

نوع ایرانی آن نیست. اگر چند حروف لاتین را در کنار هم قرار دهیم، محوری افقی و عمودی را تشکیل می‌دهند که به طراح در ترکیب آن‌ها کمک بسیار می‌کند (تصویر ۲۵). این کار در حروف نگاری و طراحی حروف فارسی به علت ساختار متفاوت و قالب متفاوت حروف به تفکر و پیش‌طرح بیشتری نیاز دارد. در مجموع، می‌توان در مقایسه این دو از نظر ساختار و قالب، برای حروف غربی قالب و یا ساختار «هندسی»^۱ و برای حروف فارسی، قالب و ساختار «آهنگین»^۲ در نظر گرفت. البته هر دو ساختار از مقام مقایسه نافی هم نیستند، بلکه دارای ویژگی‌های متفاوت‌ند.

۱۵ ارتفاع (کوتاهی و بلندی) حروف: ارتفاع حروف^۳ در حروف فارسی از تنوع بالایی برخوردار است. این تنوع در

1. Geometric Structure 2. Harmonic Structure

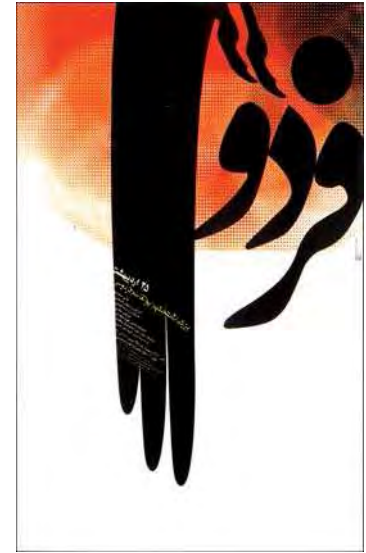
۱. باید توجه داشت که ارتفاع حرف واحد اندازه‌گیری نیست، بلکه شاخصی است برای طراحی و به‌کارگیری حروف. در حروف فارسی ارتفاع حروف و فضای در برگیرنده‌شان متفاوت است که شامل موارد ذیل است: ارتفاع حروف ب، ر، س، ن، و م و همخانواده‌هایشان؛ ارتفاع حروف ح، ص، ط، ع، ف، ق، ی و همخانواده‌هایشان؛ ارتفاع حروف ه، و همخانواده‌هایشان و ارتفاع حروف الف، ک، ل و همخانواده‌هایشان (مهرنگار، ۱۳۸۹: ۱۲).

تصویر ۲۵: نمایشگاه حروفنگاری ایرانی در روسیه، طراح: مسعود نجابتی، ۱۳۸۴.

تصویر ۲۴: اعلان چهل به علاوه چهل، طراح: مجید عباسی، ۱۳۸۳.

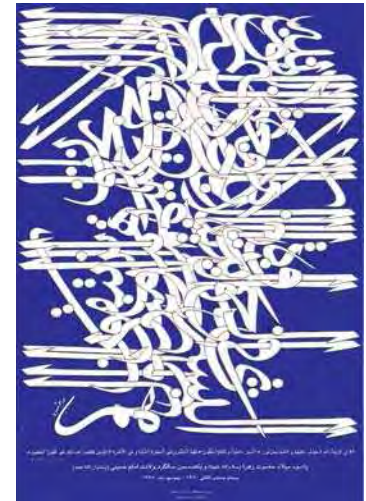
تصویر ۲۳: اعلان بزرگداشت فردوسی، طراح: مسعود شاکری.

تصویر ۲۸: اعلان هفادمین سالگرد تولد مرتضی ممیز، طراح: محمد احصایی، ۱۳۸۵.

تصویر ۲۷: اعلان بزرگداشت هشتادمین سال تولد مولانا سال تولد مولانا، طراح: رضا عابدینی، ۱۳۸۶.

تصویر ۲۶: اعلان یادبود میلاد حضرت زهرا (س) و یکصدمین سالگرد ولادت امام خمینی (ره)، طراح: محمد احصایی، ۱۳۷۸.

بازتر به علت تشخیص راحت فضاهای مثبت و منفی شان از قابلیت تشخیص بهتری برخوردارند. این مسئله در حروف فارسی به علت غیرهندسی بودنشان محدودیت‌هایی ایجاد کرده است و به قدرت و تجربه نیاز دارد تا بتوان نتیجه بصری مطلوبی از آن گرفت (تصویر ۲۹).

۱۹) فاصله میان حروف: بر تنظیم فاصله میان حروف دلالت دارد که در حروف فارسی به دلیل غیرهندسی بودنشان و منفک نبودن حروف از یکدیگر آنچنان که در نوشتار لاتین مطرح است وجود ندارد. اما تنظیم فاصله میان حروف به علت برقراری تعادل میان فضای مثبت و منفی مهم است (تصویر ۳۰). بنابراین، این اصطلاح در الفبای فارسی بر طول اتصالات حروف چسبان یا فاصله میان حروف غیرچسبان

۲۷). حروف فارسی دارای متنوع‌ترین اجزای ترکیبی‌اند. آنچه تاکنون مانع تعریف حروف نستعلیق با یونیکدهای رایانه‌ای شده است تنوع در اجزای حروف است.

۱۷) کارکرد بیانی حروف فارسی: بعضی از حروف با توجه به ظاهرشان می‌توانند به عنوان عامل بصری مهم در جهت القای حس کلی کلمه و هدفمندی طرح برجسته‌تر شوند و کلیدواژه مهم در ترکیب کلی باشند. مثلاً حرف «ن» و «ل» در کتیبه‌نگاری اسلامی ایرانی و مهرنگاری در سنت گذشته از حروفی است که در خود دارای بار معنایی و مذهبی است (تصویر ۲۸).

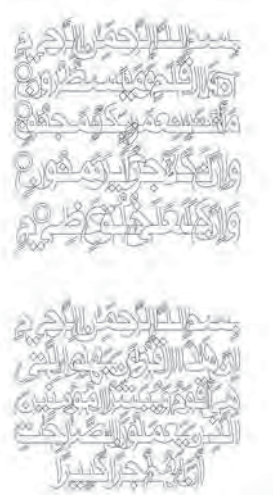
۱۸) ارزش خطی: یکی دیگر از نکات مهم ضخامت و ارزش خطی است. معمولاً حروف با ضخامت کمتر و فرم حفره‌ای

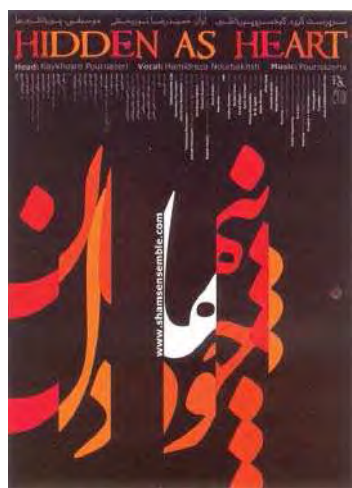
تصویر ۳۲. حروف نگاری اعلان نمایشگاه دانشجویان هنر دانشگاه هنر، طراح: دامون خانجانداده، ۱۳۸۵.

تصویر ۳۰. اعلان نمایشگاه عکس گروهی، طراح: امیرحسین قوچی بیک، ۱۳۸۶.

تصویر ۲۹. حروف نگاری قسمتی از آیات قرآن کریم، طراح: سیامک فیلی زاده، ۱۳۷۸.

تصویر ۳۳. حروف نگاری اعلان پنهان چو دل، طراح: کسری عابدینی، ۱۳۸۵.

تصویر ۳۱. اعلان نمایش شازده، طراح: یحیی و مهدی پاکدل، ۱۳۸۶.

سعی بر این است که طراح با ترکیب بندی و نظام محورهای یاد شده و طراحی مناسب محیطی چشم‌نواز برای مخاطب بیافریند. اما حروف فارسی برخلاف حروف لاتین که محوری عمدتاً عمودی داشته که با قطع عمودی اعلان هماهنگ است. با محورهای افقی و دایره‌ای و نیم دایره‌ای تناقض‌هایی را در این زمینه ایجاد می‌کنند (تصویر ۳۲). (اوجی، ۱۳۹۰: ۱۸۲-۱۸۴)

۲۲) **اتصالات حروف فارسی:** این ویژگی موجب شده تا دو روند کاملاً متفاوت شکل گیرد: برای چاپ سنتی به‌عنوان ضعف تلقی می‌شود و در طراحی اعلان و نه فرایند طراحی حروف همین اتصالات و جابه‌جایی آن دارای بار گرافیکی حروف‌نگارانه است. متقابلاً جدابودن حروف لاتین از نظر نگارش طراحی و استفاده از آن‌ها را در اعلان آسان ساخته است، به طوری که هر سال انواع فونت‌ها در طرح‌ها و

دلالت دارد. این مسئله نیز یکی از محدودیت‌هایی است که برای حروف فارسی قائل‌اند (زاهدی، ۱۳۹۰: ۲۶-۲۱).

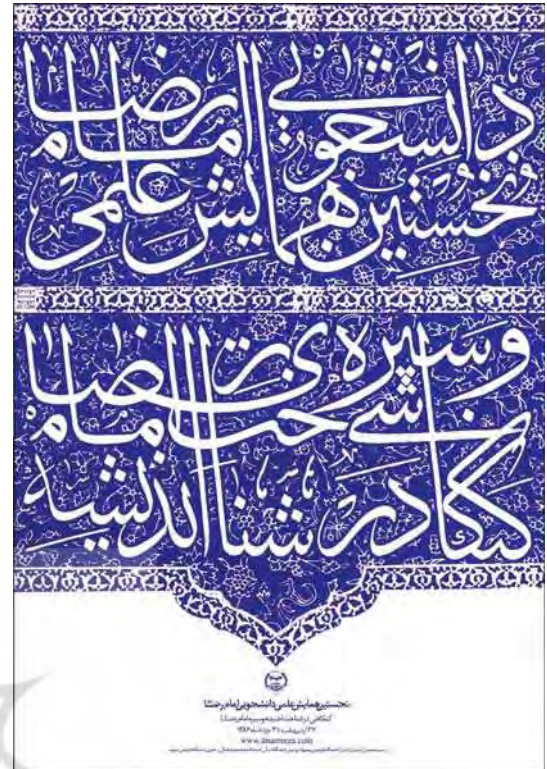
۲۰) **نقطه‌ها:** وجود نقطه‌ها در الفبای فارسی که نسبت به لاتین دامنه وسیع‌تری را دربرمی‌گیرد، گاهی به‌لحاظ فرم، روند بصری مثبت است. بسیاری از طراحان از بازی با نقاط، با برقراری تعادل میان فضاهای یک اثر و ایجاد جلوه‌های بصری به نتایج مفیدی دست یافته و این ویژگی حروف فارسی را یکی از قابلیت‌های آن در حروف نگاری و طراحی اعلان می‌دانند و گاهی همین نقطه‌ها کارکردی منفی پیدا می‌کنند (تصویر ۳۱). این ویژگی در حروف لاتین نیز کارکردی همسان با نوع ایرانی‌اش دارد.

۲۱) **محورهای حروف:** حروف فارسی دارای محورهای گوناگونی است که همین ویژگی عامل جذابیت در نگارش آن‌ها در تمامی ابعاد شده است. ۱) در حروف نگاری صحیح،

۱. حروف فارسی به پنج گروه تقسیم می‌شود: ۱) حروفی که اساس آن‌ها بر محور عمودی و افقی است مانند آ، ف، ب، ل، ۲) حروفی که فرم آن‌ها بر محور مورب است: ح، که، د، ر، ۳) حروفی که اساس فرم آن‌ها بر دایره و نیم‌دایره در اندازه‌های مختلف است مانند س، ن، ع، ی، ۴) آن دسته از حروف که فرم کلی آن‌ها بیضی است مانند ص و غ و ۵) حروفی که فرم آن‌ها ترکیبی است از مثلاً بیضی و خط عمودی یا نیم‌دایره.

تصویر ۳۵. اعلان تأثیر فرهنگی شرق در تشکل فرهنگ غرب، طراح: اکبر جوهرچی.

تصویر ۳۴. اعلان همایش علمی دانشجویی امام رضا (ع)، طراح: داوود مهرگان، ۱۳۸۶.

خوانایی کلمات را خدشه دار می‌سازد. تنوع فرم‌های دایره‌ای، نقطه‌ها و چشمه‌های حروف امکان ترکیب‌بندی‌های متفاوتی را به طراح می‌دهد. به این لحاظ، با خلاقیت و همچنین آشنایی و مهارت لازم در به‌کارگیری ارزش‌های بصری خطوط ایرانی و نیز انعطاف‌پذیری آن، می‌توان عرصه عمل گسترده‌ای در حروف‌نگاری این خط ایجاد می‌شود (تصویر ۳۶). هستند طراحانی که بدین ارزش‌ها پی برده و کوشیده اند آن را در آثاری از جمله اعلان‌ها به نمایش بگذارند. با این حال، خطوط شناخته‌شده فارسی مسیر تکامل خود را طی سال‌های بسیار طی کرده است و امروزه نیاز به خلاقیت و شکوفایی خطوط جدید احساس می‌شود (افضل طوسی، ۱۳۸۸: ۶۹).

۲۶) گستردگی فضای بین حروف: فضای بین حروف نیز در حروف ایرانی نسبت به حروف لاتین از دغدغه‌های طراح در اعلان است. به علت فراخی فضاها، بین حروف در مقایسه با حروف لاتین، به طراحی و پیش‌طرح‌های بیشتری نیاز است. اغلب، این گستردگی عامل ایجاد قرارگیری حروف یا ترکیب جذاب در اعلان می‌شود (تصویر ۳۷).

۲۷) نگارش چندگونه فارسی: یکی از مواردی که در طراحی با حروف فارسی وجود دارد، چندگونه نوشتن یک حرف برحسب موقعیت آن در کلمه (اول، وسط و آخر) است که این مسئله به قطع و وصل حروف برمی‌گردد (تصویر ۳۸). در خط فارسی به علت اینکه حروف گاه به هم می‌چسبند

شکل‌های مختلف به دنیای گرافیک ارائه می‌شود و طراحان گرافیک برای به‌کارگیری انواع حروف از نظر شکل و اندازه و... در آثارشان آزادی انتخاب بیشتری داشته و می‌توانند آزادانه، علاوه بر جهت متداول از چپ به راست، حروف را در جهات دیگری مثل عمودی از بالا به پایین و برعکس متناسب با ترکیب اجزای دیگر در اعلان قرار دهند (تصویر ۳۳).

۲۳) خط کرسی: چگونگی کرسی‌بندی حروف فارسی و لاتین با هم تفاوت دارد و با توجه به ساختارشان متغیر می‌نماید. در طراحی حروف‌نگاری در اعلان، حجم نوشتار و کرسی‌بندی‌های آن با هم ارتباط منطقی دارند (تصویر ۳۴).

۲۴) دوایر و قوس‌های متعدد: ابزار نگارش خط فارسی طی قرن‌های متمادی قلم نی و مرکب بوده است. به همین علت، خط فارسی سرشار از قوس‌های متنوع و ساختار حروف آن برعکس حروف لاتین پیچیده و متغییر است. با این حال، وجود حرکات، دوایر، منحنی‌ها و سیال بودن خط فارسی به آن نرمش و لطافتی بخشیده که خط لاتین از این امتیاز بی‌بهره است (تصویر ۳۵). کاربرد صحیح این ویژگی در طراحی اعلان، جذاب‌ترین جلوه‌های بصری را به وجود می‌آورد.

۲۵) دندانها و چشمه‌های حروف: وجود دندانها و چشمه‌ها در حروف فارسی در بعضی موارد که هنرمند قصد ایجاد جلوه‌هایی بصری مانند نازک و ضخیم کردن حروف یا فشردن حروف را دارد باعث بروز مشکلاتی می‌گردد که

۱. خط فارسی دارای کرسی‌بندی «یک خطی» است و حروف در یک سطر هم از بالا و هم از پایین رها و متغییرند، ولی خط لاتین از نظام کرسی‌بندی «دوخطی» و «چهارخطی» موازی برخوردار است؛ یعنی حروف از بالا و پایین به راحتی با دو خط موازی محاط می‌شوند. بدین صورت، می‌بینیم که این حروف به چه راحتی در فضایی نظام‌مند مانند اعلان جای گرفته و به خوبی با ترکیب‌بندی هماهنگ عمل می‌کنند (طیبی، ۱۳۷۸: ۶۷).

و حروف به‌عنوان عنصر بصری گویا و اثرگذار توجه کردند و این دیدگاه را در سطح هنر گرافیک تعمیم دادند.

۲) توجه به رشد و بلوغ جامعه گرافیکی ایران در حروف نگاری: در حیطه‌های کار گرافیکی، کسانی که توانایی لازم را در این زمینه دارند به‌صورت تخصصی کار نمی‌کنند و واژه تاپوگرافیک شناخته‌نشده باقی مانده است، در حالی که یکی از نیازهای مبرم جامعه گرافیک امروز ایران پرورش این‌گونه نیروهاست.

۳) ریشه‌یابی و ریخت‌شناسی حروف فارسی در اعلان: اعلان‌های لاتین به‌علت اینکه از ساختار و زیباشناسی غربی سرچشمه می‌گیرند، از ساختار منسجم‌تری برخوردارند. در کشور ما اصول اعلان‌سازی با الگوی غربی تدریس می‌شود، اما در آموزش و کار عملی همواره مشکلاتی در به‌کارگیری حروف فارسی با ویژگی‌های خاص خود و متفاوت از غرب وجود دارد. برای این منظور، به‌طور جدی کار تحقیقاتی درباره خط فارسی انجام نگرفته است تا قابلیت‌های آن کشف گردد، در حالی که خط فارسی دارای پیشینه و پتانسیل فراوانی برای خلق آثار گرافیکی و شاخصا اعلان است. البته هرگاه با حروف لاتین سروکار داشته باشیم دستمان برای انتخاب حروف مناسب و ایجاد افکت‌های مناسب با موضوع بازتر خواهد بود و طراحان گرافیک هم پیوسته از به‌کارگیری حروف فارسی در حروف نگاری اعلان شکوه داشته و آثار به‌دست آمده نیز به‌جز در پاره‌ای مواقع از کیفیت مطلوبی برخوردار نیستند (شیشه‌گران، ۱۳۷۶: ۷).

۴) تولید قلم (فونت): فقر قلم در کشور ما و نبود تنوع قلم نسبت به حروف لاتین معلول عوامل مختلفی است. تنوع قلم در کشورهای اروپایی ناشی از پویایی و سرعت تحولات اجتماعی و زندگی متنوع و رنگارنگ این کشورهاست. به‌طور قطع، هر کشوری که دچار ایستایی و پایداری سنت‌هاست و از تحولات اجتماعی پویایی بهره‌است تولیدات و فرآورده‌های هنری آن نیز می‌تواند یکنواخت و بی‌تنوع باشد. در فرایند حروف نگاری برای اعلان‌ها بوده است که پس از آن با توجه به تولید حروف جدید، طراحان گرافیک آن را مناسب برای بهره‌برداری برای تولید قلم (فونت) جدید دانسته‌اند. تلاش‌هایی هرچند خفیف در این راستا صورت گرفته است که از آن جمله می‌توان به طراحی حروف استاد مسعود نجابتی به‌نام «پرشیا» برای شرکت آمریکایی «بیت استریم» اشاره کرد که قابلیت تعمیم در اعلان‌های حروف نگارانه را دارد.

ظهور چاپ‌وونیزهای تکنولوژیک جوامع غربی و سفارش بیشتر در غرب شرایطی را فراهم ساخت که حروف هویت خود را هر چه سریع‌تر و بهتر به دست آورده و حروفی به‌انتظام و سازگار با چاپ به وجود آمد. در صورتی که در ایران با ظهور چاپ، باوجود حروفی قابل و متناسب با فرهنگ ایرانی، تنها خط نسخ بود که توانست خود را با صنعت چاپ هماهنگ ساخته و مصرف صنعتی پیدا کند.

تصویر ۳۶. حروف نگاری سینما حقیقت، طراح: رضا عابدینی.

و گاه مستقل نوشته می‌شوند مشکلات فراوانی برای طراح به وجود می‌آید. در این حالات، خوانایی، زیبایی و هماهنگی و هارمونی فرمی تک‌تک حروف می‌بایست بنا بر موقعیت آن حرف در کلمه سنجیده شود. البته چه بسا با دقت و خلاقیت بتوان از همین تنوع به‌طور اصولی در طراحی اعلان سود برد (شیشه‌گران، ۱۳۷۶: ۶).

۲۸) جهت و زاویه حروف: از مواردی است که با تنوع فراوان در ساختار الفبا و حروف ایرانی به چشم می‌خورد و کار طراح اعلان را در هماهنگی و ترکیب جذاب به تأخیر می‌اندازد، حال آنکه در طراحی حروف غربی به‌علت تنوع‌نداشتن زوایا هدفمندی در آن به‌سهولت صورت می‌گیرد (تصویر ۳۹).

۲۹) نقش مکمل رنگ در کنار حروف: نحوه استفاده از رنگ در حروف نگاری بر فاصله میان کلمات و سطرها تأثیرگذار است. این ویژگی در حروف نگاری اهمیت بسزایی دارد و می‌تواند در خوانا‌تر شدن نوشتار مؤثر باشد یا برعکس عمل کند. گاهی می‌توان با استفاده از جلوه‌های بصری رنگ‌ها تا حد زیادی محدودیت‌های ایجادشده را برطرف ساخت (تصویر ۴۰).

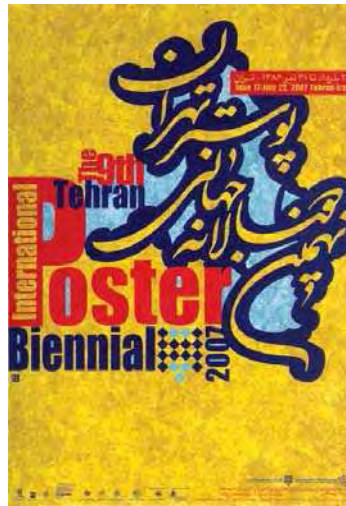
راهکارها

۱) ایجاد جنبش حروف نگاری تا تصویرگرایی در اعلان: نگاه جدی غربی‌ها به کاربرد حروف تا کاربرد تصاویر به‌صورت یک جنبش عظیم هنری بصری در آمد و به نوشتار

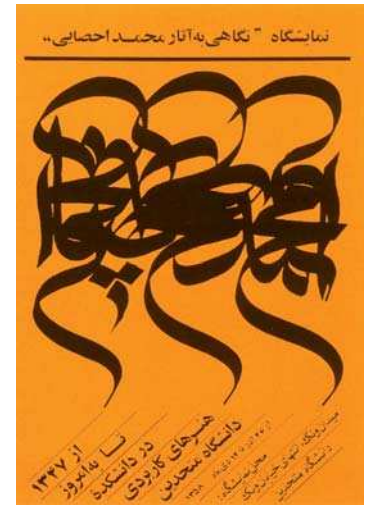
۱. یکی از عوامل موفقیت غربی‌ها در طراحی حروف و حروف نگاری سابقه آن‌ها در صنعت چاپ است که عمر آن به حدود پانصد سال می‌رسد. در گذشته کسانی که با فرایند چاپ و تکثیر مرتبط بودند خود نیز طراح حروف بودند. نیاز به این تکنولوژی و گستردگی آن در سطح جامعه باعث خلق نمونه‌های فراوان قلم‌شد پست‌نوا غریبی‌ها در چاپ و نیاز به حروف جدید چنان‌بچار تحول گردید که در حدود ۶ هزار نوع قلم تا گذشته تاکنون خلق کرده‌اند (سپهر، ۱۳۸۱: ۱۴).

تصویر ۳۹. اعلان پانزدهمین جشنواره تولیدات رادیویی و تلویزیونی مراکز استان‌ها، طراح: هوناز آفاقی، ۱۳۸۶.

تصویر ۳۸: حروف‌نگاری دوسالانه جهانی اعلان ایران.

تصویر ۳۷. اعلان نمایشگاه نگاه‌های به آثار محمد احصایی، طراح: محمد احصایی، ۱۳۵۸.

۶) آموزش‌های آکادمیک براساس اصول و قواعد حروف نگاری فارسی: تربیت طراحانی که هم با اصول و قواعد خوشنویسی گذشته و هم اصول حروف‌نگاری امروزی آشنا باشند از اهم کارهاست. طراحی و تغییر شکل و استفاده از قلم‌های حروف فارسی بدون هرگونه شناخت از فرم حروف، ظرفیت‌های حروف فارسی و دانش حروف‌نگاری و حتما مهارت خوشنویسی در کشور ما نه تنها به حروف‌نگاری هیچ کمکی نکرده است، که چه بسا با عنوان نوآوری شاهد آشفتگی‌ها و تغییراتی عجیب و غریب بوده‌ایم.

تنوع و نظام‌مندی حروف لاتین مدیون هنرمندانی بود که درک درستی از نیاز زمانه و فرم حروف داشتند و به فرایند طراحی حروف شتاب و کیفیت بخشید، درحالی‌که فقر قلم در کشور ما ناشی از کم‌کاری و بی‌توجهی هنرمندان البته به استثنای عده‌ای قلیلی از هنرمندان که فعالیت‌های چشم‌گیری انجام داده‌اند در این زمینه است (طیبی، ۱۳۷۸: ۶۱).

در ایران به علت محدودیت تعداد قلم‌های فارسی و مشکل حروف‌چینی از اقبال خوبی برخوردار نبود و اعلان‌های معدودی در تاریخ گرافیک ایران می‌توان یافت که حروف در آن‌ها بار معنایی و ایده‌آلی اثر را به همراه داشته باشد (رشیدی، ۱۳۸۳: ۱۲).

یکی از گرایش‌هایی که در عرصه حروف و موازی با جریان حروف‌نگاری در اعلان در حال رشد و گسترش است جریان یا جنبش قلم‌نگاری^۱ است که امروزه از استقبال گسترده‌ای در بین گرافیست‌ها برخوردار است. قلم‌نگاری (فونتوگرافی) است که تحولی را در عرصه کاربرد حروف رایانه‌ای در اعلان‌ها به وجود آورده است. به‌مدد قلم‌های از پیش طراحی شده، طراح و هنرمند از آن‌ها برای کاربردی متفاوت بهره می‌جوید. یکی دیگر از معادل‌های کلمه قلم‌نگاری «تایپ فیس»^۲ است. البته این واژه در معنای لغوی به معنی خود حروف چاپی است و در بین گرافیست‌ها نوع حروف طراحی شده را تایپ فیس می‌گویند. در واقع، دخل و تصرفی در قلم‌هاست که آن را به جلوه‌ای دیگر سوق می‌دهد.^۳ امروزه حجم عظیمی از اعلان‌های طراحی با بهره‌گیری حروف‌نگارانه به این شیوه گرایش دارد.

۵) نداشتن وابستگی به حروف با رویکرد عربی: قلم‌های رایج در فارسی اغلب از حروف طراحی شده برای کشورهای عربی اتخاذ شده‌اند که خود دلیلی بر هماهنگ نبودن آن‌ها با روح و فرهنگ ایرانی است.

تصویر ۴۰. اعلان نمایشگاه و رک شاپ مجسمه، طراح: ایمان صفایی، ۱۳۸۶.

1. Fontography 2. Type Face

۲) محمد احصایی در این زمینه می‌گوید: «کامپیوتر همه چیز را متحول کرد، به‌خصوص حروف‌چینی یا بازی با حروف یا حروف‌نگاری را. این وسیله دست طراح را در استفاده وسیع از حروف بسیار باز گذاشت تا افق‌های بیکران را به راحتی ببیند و درنورد. این اتفاق فی‌نفسه مثبت و مفید است، اما گاهی و جایی که کامپیوتر لطمه‌ای زده، به‌خاطر استفاده نادرستی است که از آن می‌شود. گاهی ممکن است یک گرافیست برخوردی سطحی با آن بکند. این ظاهر قضیه است و بعضی وقت‌ها هم ممکن است عمداً این کار را بکنند و نتیجه‌اش این است که در طرز تحریر مطلب تأثیری شگرف ایجاد می‌کند» (احصایی، ۱۳۷۷: ۸). یکی از هنرمندان گرافیستی که اقدام به این شیوه از حروف‌نگاری نموده و در آثار خود به‌کرات از حروف رایانه‌ای و قابلیت‌های آن استفاده می‌کند رضا عابدینی است. تایپ فیس‌ی که او با بهره‌گیری از خط‌نسخ ایرانی به وجود آورد به‌نام «ری زر» است و مربوط به سال ۲۰۰۱ است. این تایپ فیس از روی فونت «زر بولد» به‌وجود آمده است که در کنار ویژگی‌هایی دارای ضعف‌هایی نیز هست.

نتیجه

طراحی اعلان به‌عنوان یکی از شاخه‌های مهم در عرصه ارتباطات تصویری است که سیری متفاوت با دهه‌های گذشته در هنر ایران دارد. توجه به تغییر سیر حرکتی بصری از «تصویر» به «نوشته» در اعلان از نکات مهم است. کاربرد حروف در اعلان با توجه به کارکرد و بیان آن است و همین عامل جریان بصری در اعلان را به سمت معناگرایی براساس نوشتار و تشخیص آن می‌کشد. شناخت از گونه‌های حروف نگاری (فرمالیستی و روایت‌گرا)، در روند شکل‌گیری اعلان با کاربرد نوشتار نقش مهمی در نتیجه و اثربخشی آن دارد. توجه به خوانایی (نقش اطلاع‌رسانی) در اعلان و خواندنی بودن (زیبایی و جلوه‌مندی بصری) آن در روند بصری اعلان از نکات مهمی است که هر طراح باید به آن توجه وافی داشته باشد. شناخت از ویژگی‌های بصری حروف فارسی و درک توانمندی آن در هنر خوشنویسی و بهره‌گیری از آن به‌عنوان اصول اولیه بر هر طراح گرافیک و حروف‌نگار لازم و ضروری است. درک نقش حروف به‌عنوان «عامل خوانایی»، «عامل و عنصر چالش‌برانگیز بصری» و «عامل زیبایی‌شناختی» در روند طراحی حروف‌نگارانه نقش شایانی دارد. توجه به توان بصری هر حرف و ظرفیت‌پذیری بصری (ایجاد جلوه‌های ویژه) با نوع کاربرد حروف در یک فرایند حروف‌نگاری ارتباط مستقیم دارد. امروزه حروف فارسی به ساختاری نو و بدیع نیازمند است و غنای حروف‌نگاری گذشته می‌تواند با ظرفیت زمانی معاصر تعریف شود. درک و شناخت ویژگی‌های حروف فارسی و توجه به معیارهای زیبایی‌شناسی این هنر برپایه گرایش‌های بومی و ملی از نکات مهم است. درک ساختاری حروف فارسی و لاتین و توجه به آن در طراحی اعلان از مواردی است که می‌تواند عاملی جذابیت‌بخش باشد.

منابع و مآخذ

- اسکولوس، نانسی. ۱۳۷۸. جهت اطلاع (خبرنامه مشترک انجمن صنفی و شرکت تعاونی طراحان گرافیک ایران)، ۹، تهران
- احصایی، محمد. ۱۳۷۸. درباره حروف نگاری، خبرنامه مشترک انجمن صنفی طراحان گرافیک ایران، ۹. افضل طوسی، عفت‌السادات. ۱۳۸۵. «بررسی تغییرات نوشته (حروف‌گذاری) در اعلان». هنرهای زیبا (هنرهای تجسمی)، ۲۶.
- افضل طوسی، عفت‌السادات. ۱۳۸۸. از خوشنویسی تا حروف‌نگاری. تهران: هیرمند.
- امامی، کریم. ۱۳۸۱. نمایشگاه تایپوگرافی بوف کور. تهران: یساولی.
- اوجی، مصطفی. ۱۳۹۰. «اصول طراحی حروف»، حرفه هنرمند، ۳۸.
- انجمن صنفی گرافیک ایران. ۱۳۸۶. به شرط چاقو (کتاب سال گرافیک ۸۶). تهران: مؤسسه فرهنگی و پژوهشی چاپ و نشر نظر.
- حسینی، سیدابراهیم. ۱۳۸۱. «تایپوگرافی صدای تصویر است»، هنرهای تجسمی، ۱۶.
- حسینی، سیدابراهیم. ۱۳۸۱. «تایپوگرافی در اعلان‌های ایرانی»، هنرهای تجسمی، ۱۷.
- خزایی، محمد. ۱۳۸۵. «نوشتار به مثابه تصویر»، اولین دوسالانه تایپوگرافی پوستر ایران. تهران: نشر شهر.
- رشیدی، علی. ۱۳۸۳. پوسترهای ایرانی (از تصویرگری تا حروف‌نگاری). تهران: داروگ نو.
- زاهدی، مرجان. ۱۳۹۰. «بررسی قابلیت تشخیص و خوانایی در حروف متن فارسی»، حرفه هنرمند، ۳۸.
- سپهر، مسعود. ۱۳۸۸. «تایپوگرافی معاصر فارسی، توانمندی و محدودیت‌ها (سخنرانی)، نشریه الکترونیکی ایده: <http://www.rangmagazine.com/?type=dynamic&lang=1&id=1764>
- سلیمانی، محسن. ۱۳۷۶. «طراحی حروف فارسی»، فصلنامه گرافیک و چاپ، ۸.

- شیشه‌گران، بهزاد. ۱۳۷۶. ویژگی‌های طراحی اعلان و حروف. تهران: هنرهای کاربردی. شیوا، قباد. ۱۳۸۱. «حروف‌نگاری ممنوع؛ به ایستگاه آخر رسیده‌ایم»، روزنامه جام جم. عابدینی، رضا. ۱۳۷۸. جهت‌اطلاع (خبرنامه مشترک انجمن صنفی و شرکت تعاونی طراحان گرافیک ایران)، ۹. کمره‌ای، محمدرضا. ۱۳۸۶. و به آغاز کلام (کتاب سال بسم‌الله: چهارمین جشنواره سراسری بسم‌الله). تهران: مکعب هنر.
- گاردنر، کالن. ۱۳۶۷. هنرهای تجسمی، فضای میان کلمات. طیبی شیوا، حسن. ۱۳۷۸. حروف‌نگاری و امکانات حروف در طراحی گرافیک. تهران، دانشکده هنر. لوکرنه، آلن. ۱۳۸۴. «نوشته پوستر را جهت می‌دهد». ترجمه مصطفی گودرزی. خیال شرقی (کتاب تخصصی هنرهای تجسمی). تهران: فرهنگستان هنر.
- معروفی، ابراهیم. ۱۳۸۵. «بررسی تایپوگرافی در پوستره‌های ایرانی». کتاب ماه هنر، ۹۹-۱۰۰. مهرنگار، منصور. ۱۳۸۹. حروف‌نگاری (جزوه آموزشی کلاس ارتباط تصویری)، دانشگاه تربیت مدرس.

The Characteristics of Persian Typography in Iranian Poster Design Arts

Ali Asghar Fahimifar, PH.D, Faculty of Arts, TarbiatModarresUniversity, Tehran, Iran.

Mansur Mehrnegar, PH.D, Faculty of Arts, TarbiatModarresUniversity, Tehran, Iran.

Saba Sinaki, M.A. Graphic, TarbiatModarres University, Tehran, Iran.

Seyid Mohammad Taghei Tabatabaei Bafghi, Graphic, Tarbiat modarres University, Tehran, Iran

Revised: 2012/6/23

Accept: 2013/5/5

Poster design is considered as one of the most important branches of graphic arts in Iran and other countries. It is in fact a guiding statement manifested as an indicative language. As visual purpose the relationship between image and letters is very important in posters. Today design of letters or typography has developed the visual possibilities and has functioned parallel with imagery. History of poster design and graphic arts in Iran and other countries shows posters with dominant use of the letters rather than pictorial elements, a fact that indicates the graphic potential of letters and its functions in this field.

In the Iranian plastic arts in particular graphic arts, typography has a distinct position because of its particular aesthetic and functional possibilities, which has especially found a new definition and function in the field of typography. Because of aesthetic and structural features of Persian letters, it is distinguished from the Latin typography. These features are sometimes considered as disadvantages and sometimes as potencies by the experts. This article aims at studying the features of Persian letters with a typographical expression in poster design and exploring the functions of letters and or text, and the role of typography in poster design plus introducing some approaches. The information is resulted from laboratory studies and using the analytic and descriptivemethods, and the research focuses on a structural study of Persian letters.

The results indicate that the knowledge of (formalist and narrative) types of Iranian typography has a significant positive effect on the process and outcome of poster design. The role of legibility (informativeness, beauty and visual appeal) of the poster in the visual process of poster design is one of the important points to which every designer must fully attend. Understanding the visual characteristics of Persian letters, its possibilities for calligraphy and using that are fundamental principles for graphic designers and typographers. Knowledge of the role of letters as “legibility agents”, “challenging visual elements and agents” and “aesthetics agents” is important in the process of letter designing. Attention to the visual potency of each letter and visual potential (to create special effects) is directly linked to the use of the letters in typographic process.

The methodology is based on descriptive and analytic approach with the gathering data from library.

Key words: Iranian Typography, Features of Persian Letters, Poster Design.